Корнієнко Д. М.,*кандидат юридичних наук,**начальник**Київського факультету**Національної академії Національної гвардії України***Приймак В. П.,***викладач кафедри з забезпечення державної безпеки**Київського факультету**Національної академії Національної гвардії України*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ В XX СТОЛІТТІ

Анотація. У сучасних умовах, коли на сході країни триває антитерористична операція, потрібно шукати шляхи вирішення даної проблеми. Це становить загрозу національній безпеці. Виникає потреба в акумуляції всіх правоохоронних структур для відведення загрози територіальній цілісності та безпеки для українського суспільства загалом. Підрозділи Національної гвардії України безпосередньо приймають участь у запобіганні та відбитті таких проявів безпеки для України.

В українській історіографії питанню історичних передумов формування підрозділів Національної гвардії України присвячено досить мало праць. Зокрема Д.Ю. Толстоносов у дослідженні «Організаційно-правові засади забезпечення громадської безпеки підрозділами Національної гвардії України» в одному з розділів досить ґрунтовно досліджує проблему витоків та формування підрозділів Національної гвардії України починаючи з XX ст. до сьогодення. Інформацію стосовно українських внутрішніх військ до 1990-х років та гвардійських підрозділів із 1990-х років відображає у монографії «Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України» Д.О. Горбач.

Низка дослідників у своїх роботах зосередила увагу на конкретних історичних періодах. Так, О.В. Тимошук у монографії «Охоронний апарат Української держави (квітень-грудень 1918 р.)» висвітлює період тільки 1918 р. й особливості формування внутрішніх військ, які були характерні для даного часового проміжку.

У статті використано низку нормативно-правових документів, зокрема Закон України «Про Національну гвардію України». У «Повість минулих літ» Нестора Літописця були знайдені перші згадки військових формувань, які виконували функції, що притаманні сьогодні підрозділам Національної гвардії України.

З огляду на вищесказане, у дослідженні здійснено історичний аналіз основних етапів формування підрозділів Національної гвардії України в XX ст. Розкрито значення поняття «війська правопорядку» та «внутрішні війська», а також охарактеризовано особливості їхньої діяльності в період, який ми розглядаємо.

Особливу увагу в дослідженні приділено питанню трансформації військ охорони залізниць, охорони важливих державних об'єктів, конвойним військам у сучасні підрозділи гвардійців.

З'ясовано особливості діяльності військових формувань, які були наділені правоохоронними функціями, аналогічними до Національної гвардії України. Розкрито

умови та форми діяльності внутрішніх військ до набуття Україною незалежності.

Ключові слова: Національна гвардія України, правоохоронні органи, історія, охорона громадського порядку, внутрішні війська.

Постановка проблеми. Систему правоохоронних органів будь-якої країни становить низка військових формувань, які виконують правоохоронні та правозахисні функції. Національна гвардія України як військово-формування з правоохоронними функціями сьогодні відіграє знакову роль у питаннях охорони та захисту життя українського суспільства.

Сучасного прояву, як структурного, так і правового, Національна гвардія України набула не так давно. Формування основних функцій та завдань внутрішніх військ в історичній ретроспективі формувалося протягом 200 років. Функції та завдання, а також права та обов'язки даного правоохоронного органу піддалися значній трансформації протягом XX – XXI ст.

Мета статті – виокремлення основних історичних етапів та умов зародження та формування підрозділів Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тематика діяльності правоохоронних органів у сучасній Україні досить актуальна. Основною причиною виступає загострення політичної ситуації в країні, головною рушійною силою є «гібридна війна» та військова загроза з боку сусідніх держав. Національна гвардія України, згідно із Законом України «Про Національну гвардію України», є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [1, ст. 1].

Насамперед слід зазначити, що українська історія формування державних органів, які виконували завдання, пов'язані з охороною громадського порядку, розслідування злочинів,

запобігання зовнішнім загрозам – те, що ми можемо спостерігати сьогодні, – сягає перших десятиліть ХХ ст. Поряд із цим військова історія має ще давніші витoki зародження військових структур. Думки науковців щодо зародження військових формувань із правоохоронними функціями досить різняться.

У контексті розгляду вищезазначеної теми дослідження доцільно здійснити історичний огляд думок та підходів науковців до теми зародження військових формувань в українській історії.

Першою пам'яткою культури, де за допомогою методу аналізу можна зустріти перші згадки історії державності, вважається «Повість минулих літ» Нестора Літописця. Зокрема, у цьому літописі містяться перші відомості про військові формування, у джерелі вони позначаються як «дружина». Поняття «дружина» в ті часи ототожнювалося загалом із військом. У самому джерелі можна знайти визначення «дружина»: «Ось дружина у тебе отцева і вої. Піди сядь у Києві на столі отчому» [2, с. 92].

Функції дружини були досить різноманітні. Перш за все це була опора й окраса князя у повсякденному житті, допомагаючи у всіх його діях [3, с. 49]. Якщо продовжувати періодизацію прообразу військових формувань, які виконували функції, тотожні тим, що сьогодні виконують підрозділи НГУ, варто виокремити і загони козаків. Новостворене реєстрове козацтво виконувало завдання із забезпечення правопорядку, охорони послив, а також здійснювало оборону великих шляхів [4, с. 9].

Вітчизняний науковець Д.Ю. Толстоносів у своєму дослідженні зазначає, що прообразом Національної гвардії України варто вважати війська правопорядку [5, с. 39]. На думку Б.І. Пилипіва, початком створення такого роду військ варто вважати 1811 р., коли розпочався період формування військ, які б гарантували внутрішню безпеку держави [6, с. 39].

Початок ХХ ст. ознаменувався новими тенденціями на шляху до структурованості військових формувань, на які було покладено виконання функцій охорони громадського порядку. Як зазначає О. Тимошук, у період Гетьманату функціонували формування спеціального призначення, що важливо, вони знаходилися постійно або тимчасово в режимі особливого підпорядкування. Особливе місце в охоронному апараті гетьмана мали зайняти гвардійські частини, на які б не могли вплинути революційні настрої. 24 липня 1918 р. було затверджено Закон «Про обов'язковість військової повинності і про заклик 5000 чоловіків для комплектування Сердюцької дивізії» [7, с. 163].

28 травня 1919 р. прийнято Постанову «Про війська допоміжного призначення» та створено війська допоміжного призначення охорони Республіки, підлеглі НКВС РРФСР. Протягом певного часу на дані війська було покладено охорону залізниць та залізничних споруд [4, с. 16].

На війська допоміжного характеру було покладено охорону затриманих та взятих під варту осіб і подальший супровід (конвоювання), що донині лишається актуальним. Відповідно до чинного законодавства України, військовими частинами та підрозділами НГУ здійснюється конвоювання обвинувачених (підсудних), засуджених з установ попереднього ув'язнення до судів та охорона їх під час судових засідань, а також конвоювання їх у зворотному напрямку [8, п. 1].

В Україні перші конвойні команди були створені у Києві, Харкові та Одесі. У жовтні 1922 р. конвойні частини і підрозділи в Україні об'єднано в Корпус конвойної варті України.

До основних завдань конвойної варті належали: конвоювання злочинців до судових установ і місця ув'язнення; зовнішня вартова служба в тюрмах і таборах; сприяння обшукам і ліквідації заворушень у місцях ув'язнення [4, с. 17].

На нашу думку, саме період 1920-х років варто виокремити як основоположний у процесі формування військових формувань, які б виконували функції, схожі до тих, що виконують сучасні правоохоронні органи на теренах України.

Кінець 1920-х – початок 1930-х років ознаменувався перебудовою конвойних команд із метою більш гнучкої військової організації, зокрема в 1930 р. конвойні команди перейменовано в конвойні війська. Для злагодженості та врегульованості діяльності внутрішніх військ у жовтні 1935 р. було прийнято Положення про проходження служби командним і начальницьким складом прикордонної і внутрішньої охорони НКВС СРСР.

У 1937 р. Головне управління прикордонної та внутрішньої охорони перейменовано в Головне управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС СРСР. У цей самий період було встановлено чітку чисельність військ НКВС, у тому числі і військових частин конвойних військ – 28 800 осіб [9].

2 лютого 1939 р. РНК СРСР прийняв Постанову «Про реорганізацію управління прикордонними і внутрішніми військами», відповідно до якої Головне управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС СРСР розділене на шість головних управлінь: Головне управління прикордонних військ НКВС СРСР; Головне управління військ НКВС СРСР з охорони залізничних споруд; Головне управління військ НКВС СРСР з охорони особливо важливих підприємств промисловості; Головне управління конвойних військ НКВС СРСР; Головне управління військового постачання НКВС СРСР; Головне військово-будівельне управління НКВС СРСР. У 1941 р. Головне управління конвойних військ НКВС розформовано й об'єднано з Управлінням внутрішніх військ НКВС. Основними завданнями даного підрозділу стали участь у бойових діях, охорона приймальних пунктів військовополонених, ешелонів, конвоювання ув'язнених [4, с. 17].

На конвойні війська, які було об'єднано з Управлінням внутрішніх військ НКВС, було покладено функцію охорони й оборони залізничних об'єктів, яку вони виконували до 1951 р., коли охорона залізниць була передана воєнізованій охороні ув'язнених [5, с. 40].

Важливо відзначити, що функції військ правопорядку мають значну схожість із тими, які сьогодні виконує Національна гвардія України. Відмінність можемо прослідковувати лише в назві правоохоронного органу, яка протягом 200 років змінювалася.

Період 30–40-х років ознаменувався виданням низки нормативних документів, які на законодавчому рівні закріпили правовий статус внутрішніх військ. У 1931 р. був затверджений Статут служби внутрішніх військ, у 1939 р. наказами НКВС СРСР затверджені Статут служби конвойних військ НКВС СРСР, Статут служби військ НКВС СРСР по охороні залізничних споруд, а в 1940 р. – Статут служби військ НКВС СРСР з охорони особливо важливих підприємств промисловості [4, с. 18].

Друга світова війна стала складним випробуванням для війська. Внутрішні війська також були зобов'язані виконувати обов'язок, захисту територіальної цілісності держави. Основним завданням внутрішніх військ у збройному конфлікті 1940-х років ХХ ст. було вирішення завдань із забезпечення

внутрішньої безпеки держав. На початок війни у складі НКВС нараховувалося 173,9 тис осіб, із них 63,7 тис осіб проходили службу у військах з охорони залізничних доріг, 29,3 тис осіб – у військах з охорони особливо важливих підприємств промисловості, 38,2 тис осіб – у конвойних військах [10].

Забезпечення внутрішньої безпеки з охорони важливих державних об'єктів та залізничних доріг, а також конвоювання протягом війни виконувалися повною мірою. Були певні труднощі, пов'язані з малим досвідом у такій обстановці. Поряд із тим внутрішні війська виконували завдання з підтримання суспільного порядку і режиму військового часу.

У січні 1945 р. НКВС видав Наказ «Про заходи про очищення фронтових тилів діючої Червоної Армії від ворожих елементів», яким вводився інститут спеціальних уповноважених НКВС СРСР [11]. Зважаючи на дану політику НКВС, значно скоротилася чисельність внутрішніх військ, на які були покладені функції охорони державних об'єктів та конвоювання.

Значне реформування військової галузі спостерігалося вже на початку 1950-х років. Так, у 1951 р. скасовувалися війська МВС з охорони особливо важливих підприємств промисловості і залізниць, а їхні функції були передані воєнізованій охороні. Значно скоротилися і конвойні війська, вони реорганізовувалися разом із внутрішніми військами в конвойну і внутрішню охорону. 15 березня 1953 р. МВС і МДБ були об'єднані в єдине Міністерство внутрішніх справ СРСР. У такому складі вони перебували до 1954 р., коли був утворений Комітет державної безпеки при Раді Міністрів СРСР [4, с. 19].

13 січня 1960 р. Рада Міністрів СРСР розформовує МВС СРСР та передає його функції міністерствам внутрішніх справ союзних республік [4, с. 19]. Такий крок влади можна вважати першим етапом на шляху до створення нового формату формування внутрішніх військ держави. Поряд із тим не варто забувати про ідеологію, яка так і залишалася, й її вплив на всі структурні складники функціонування держави все ще був досить помітним.

Якісно новим етапом на шляху до формування підрозділів Національної гвардії України варто вважати 1980-ті роки. Саме у цей час намітилося оновлення нормативної бази внутрішніх військ МВС. У майбутньому це стало основою для творення нині існуючих підрозділів НГУ.

Висновки. Діяльність підрозділів Національної гвардії України сьогодні є невід'ємним складником забезпечення внутрішньої безпеки держави. Пріоритетним напрямом діяльності підрозділів НГУ є охорона громадського порядку, а також забезпечення громадської безпеки.

Історія формування підрозділів НГУ є досить актуальною тематикою для науковців і загалом як досвід для вивчення та наведення паралелі з минулим та сьогоденням. Але водночас необхідно зазначити, що такий історичний досвід є досить корисним для ознайомлення та загального збагачення в галузі військової історії внутрішніх військ України в ХХ ст.

Етапи формування внутрішніх військ України займають чільне місце у військовій історії України. Національна гвардія України як структурний складник Міністерства внутрішніх справ України оформилася ще на початку ХХ ст., первинні її прояви прослідковувалися як складова частина «військ правопорядку» та «внутрішньої варті».

Період трансформації тривав понад тисячоліття, у цей період кількість військ, які були наділені правоохоронними функціями в кількісному співвідношенні, то збільшувалася,

то мала тенденцію до зменшення. Основним чинником, який впливав на кількісний показник, виступали прояви зовнішніх загроз. Досить яскравим прикладом у даному контексті є Друга світова війна, коли кількість внутрішніх військ була в рази більшою, ніж після закінчення війни.

Ватро відзначити, що розвиток та вдосконалення військ з охорони залізниць, важливих державних об'єктів та підрозділів, що здійснювали конвоювання, до 1980-х років були одноманітними. Із 1980-х років намітився якісно новий період, що передбачав, перш за все, оновлення нормативної бази загалом внутрішніх військ МВС.

На нашу думку, 1980-ті роки варто вважати початком нового формату військ правопорядку, що поклало основу для створення нині функціонуючих підрозділів Національної гвардії України.

Література:

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 2014 р. № 876 – VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
2. Повість врем'яних літ. Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післямов., коментар В.В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1990. 558 с.
3. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ : Генеза, 1997. 312 с.
4. Горбач Д.О. Адміністративно-правовий статус Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. О.І. Безпалової. Харків : ХНУВС, 2017. 288 с.
5. Толстоносов Д.Ю. Організаційно-правові засади забезпечення громадської безпеки підрозділами Національної гвардії України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 ; Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2020. 204 с.
6. Пилипів Б.І. Історія створення та перспективи розвитку внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. *Чесць і закон*. 2006. № 1. С. 3–8.
7. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918 р.) : монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 462 с.
8. Про затвердження Інструкції з організації конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів : Наказ від 2015 р. № з0698-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0698-15#Text> (дата звернення: 06.01.2021).
9. Власенко В.Т. История Внутренних войск (Краткий очерк). Ч. 2 / предисл. Ю.Г. Веремея. *Анатомия армии* : сайт. URL: <http://army.armor.kiev.ua/hist/BBB.php>.
10. Внутренние войска в послевоенный период (1945–1989 гг.) : лекция по курсу «Военная история». *BIBLIOFONDRU*. URL: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=449410>.
11. Тонконогов В.П. Основні етапи генезису процесу правового забезпечення внутрішніх військ. *Історія держави і права*. 2009. № 1.

Korniienko D., Pryimak V. Historical preconditions for the formation of units of the National Guard of Ukraine in the XX century

Summary. In modern conditions, when the anti-terrorist operation continues in the east of the country, it is necessary to look for ways to solve this problem. This poses a threat to national security. There is a need to accumulate all law enforcement agencies, to remove the threat to territorial integrity and danger to Ukrainian society as a whole. Units of the National Guard of Ukraine are directly involved in preventing and repelling such manifestations of danger to Ukraine.

In Ukrainian historiography, quite a few works are devoted to the question of the historical preconditions for

the formation of units of the National Guard of Ukraine. In particular, Tolstonosov D.Yu. in his study "Organizational and legal framework for public safety units of the National Guard of Ukraine" in one section thoroughly examines the problem of origins and formation of units of the National Guard of Ukraine from the twentieth century to the present. Information on Ukrainian internal troops up to the 1990-s. and guard units since the 1990-s. is reflected in his monograph Gorbach D.O. "Administrative and legal status of the National Guard of Ukraine."

A number of researchers in their work have focused on specific historical periods. For example, Tymoschuk O.V. in his monograph "Security apparatus of the Ukrainian State (April – December 1918)" covers the period only in 1918 and what features of the formation of internal troops were inherent in this time period.

In addition, a number of legal documents were used in the article. In particular, the Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" and the Tale of bygone years of Nestor

the Chronicler. In the last source, the first mentions of military formations were found, which performed the functions typical of units of the National Guard of Ukraine today.

In view of the above, the study provides a historical analysis of the main stages of formation of units of the National Guard of Ukraine in the twentieth century. The meaning of the concept of "law enforcement troops" and "internal troops" is revealed, as well as the peculiarities of their activity in the period we are considering are described.

The study pays special attention to the transformation of railway protection troops, protection of important state facilities, convoy troops into modern units of the Guards.

The peculiarities of the activity of military formations, which were endowed with law enforcement functions similar to the National Guard of Ukraine, have been clarified. The conditions and forms of activity of internal troops before Ukraine's independence are revealed.

Key words: National Guard of Ukraine, law enforcement agencies, history, protection of public order, internal troops.